TIL VA TAFAKKURNING O‘ZARO DIALEKTIK BOG‘LIQLIGI

Inomjonova Maqsudaxon Iqboljon qizi.
Andijon davlat chet tillari instituti
Xorijiy tillar va turizm fakulteti
Xorijiy sharq tili (arab tili) yo‘nalishi
1-bosqich talabasi
https://doi.org/10.5281/zenodo.24143529

Annotatsiya. Ushbu maqolada tilshunoslik va falsafaning eng qadimiy hamda dolzarb muammolaridan biri — til va tafakkurning o‘zaro dialektik bog‘liqligi masalasi tahlil qilinadi. Maqolada inson ongida fikrning shakllanishi, uning til vositasida moddiylashishi hamda tilning fikrlash jarayoniga ko‘rsatadigan ta’siri oddiy va tushunarli misollar orqali yoritib berilgan. Shuningdek, til va tafakkurning bir-birini taqozo etishi, ularning shakllanish va rivojlanish qonuniyatlaridagi umumiylik hamda o‘ziga xos farqli jihatlari ijtimoiy-lingvistik nuqtai nazardan ochib berilgan.
Kalit so‘zlar: Til, tafakkur, dialektika, lisoniy ong, nutq, fikr shakllanishi, ijtimoiy muloqot, so‘z va tushuncha.

Аннотация. В данной статье анализируется одна из древнейших и актуальных проблем лингвистики и философии – вопрос взаимосвязи языка и мышления. На простых и понятных примерах освещаются процессы формирования мысли в сознании человека, ее материализация посредством языка, а также влияние языка на процесс мышления. Также с социально-лингвистической точки зрения раскрываются взаимообусловленность языка и мышления, общность законов их формирования и развития, а также их специфические различия.

Abstract. This article analyzes one of the oldest and most topical problems of linguistics and philosophy - the issue of the dialectical connection between language and thinking. Through simple and understandable examples, the processes of formation of thought in human consciousness, its materialization through language, as well as the influence of language on the process of thinking are highlighted. Also, from a socio-linguistic point of view, the interdependence of language and thinking, the commonality of the laws of their formation and development, as well as their specific differences are revealed.

KIRISH

Insoniyat taraqqiyotining barcha bosqichlarida til va uning jamiyatdagi o‘rni yetakchi mavzulardan biri bo‘lib kelgan. Biz atrofimizdagi olamni anglash, his-tuyg‘ularimizni ifodalash va eng muhimi, fikrlash jarayonimizni aynan til vositasida amalga oshiramiz. Tilshunoslik va falsafa fanlarining kesishmasida turuvchi eng jiddiy masalalardan biri bu — til va tafakkurning o‘zaro qanday bog‘langanligidir. Ushbu ikki tushuncha bir-biridan mustaqil yashay oladimi yoki ular bir butunlikning ikki ajralmas qismimi? Bu savol asrlar davomida olimlarni o‘ylantirib keladi va bugungi kunda hanuz o‘z dolzarbligini yo‘qotgani yo‘q.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

Tafakkur — bu inson miyasining tashqi olamni aks ettirish, tahlil qilish va xulosalar chiqarish qobiliyatidir. Til esa ana shu murakkab va ko‘zga ko‘rinmas ichki jarayonning tashqi dunyoga chiqish vositasi, ya’ni moddiy shakllanishidir. Ularning o‘rtasidagi aloqa shunchaki oddiy bog‘liqlik emas, balki chuqur dialektik aloqadir. Dialektika bu yerda shuni anglatadiki, til tafakkursiz, tafakkur esa tilsiz mukammal rivojlana olmaydi; ular doimiy ravishda bir-birini to‘ldiradi, taqozo etadi va harakatga keltiradi.

ASOSIY QISM VA MUHOKAMA

Kundalik hayotimizda biz ko‘pincha fikrlash va gapirish jarayonini ketma-ket sodir bo‘ladigan hodisa deb o‘ylaymiz. Ya’ni, go‘yoki birinchi fikr tug‘iladi, keyin esa unga mos so‘z qidiriladi. Biroq, zamonaviy psixolingvistik tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, ichki nutq va fikrlash deyarli bir vaqtda amalga oshadi. Inson so‘zlarsiz yoki biron-bir tushunchalarsiz butunlay mavhum holatda uzoq vaqt teran fikrlay olmaydi. Har bir tug‘ilgan yangi g‘oya ma’lum bir so‘z shakliga kirgandagina aniqlik va tugallanganlik kasb etadi.

Til va tafakkurning bog‘liqligini tushunish uchun ularning jamiyatdagi ijtimoiy vazifasiga e’tibor qaratish lozim. Fikr har doim ichki xarakterga ega — u inson shaxsiy ongining mahsulidir. Uni boshqalarga yetkazish, jamiyat a’zolari bilan fikr almashish uchun esa umumiy muloqot quroli, ya’ni til kerak bo‘ladi. Demak, til tafakkurning jamiyatda yashashi va amal qilishi uchun ijtimoiy zamin yaratadi. Shu o‘rinda ta’kidlash joizki, til va tafakkur aynan bir narsa emas, ularning o‘ziga xos farqlari va mustaqil xususiyatlari mavjud:

1. Tafakkur umumiylik xarakteriga ega. Dunyodagi barcha insonlar, qaysi millat yoki irqqa mansubligidan qat’i nazar, mantiqan bir xil qonuniyatlar asosida fikrlaydilar. Masalan, ochlik, sovuq, quvonch yoki qayg‘u kabi tushunchalar hamda umuminsoniy mantiqiy xulosalar barcha elatlar uchun o‘xshash va tushunarlidir.

2. Til esa milliy xarakterga ega. Fikr mantiqi universal bo‘lsa-da, uni lisoniy ifodalash har bir xalqda turlicha kechadi. Masalan, o‘zbek tilidagi bitta tushuncha yoki o‘ziga xos his-tuyg‘uni ifodalash uchun qo‘llanadigan iboralar boshqa xalqlar tillarida butunlay boshqacha grammatik va leksik qoliplarga solinishi mumkin.

Tilning tafakkurga ko‘rsatadigan ta’siri nihoyatda beqiyosdir. Biz dunyoni o‘z ona tilimiz prizmasi, ya’ni milliy oynasi orqali ko‘ramiz va idrok etamiz. Har bir til o‘z sohiblariga atrof-muhitni tasniflashning o‘ziga xos usulini taklif qiladi. Masalan, o‘zbek tilida qarindoshlik munosabatlarini ifodalovchi so‘zlar (aka, uka, opa, singil, amaki, tog‘a, amma, xola) juda boy va aniq chegaralangan. Bu holat o‘zbek xalqining tafakkurida oila va qarindoshlik aloqalari naqadar muhim va muqaddas o‘rin tutishini ko‘rsatadi. Chet tillarida esa ko‘p hollarda shunchaki "brother", "sister" yoki "uncle" so‘zlari bilan kifoyalaniladi. Bu oddiy misol til inson dunyoqarashini va ijtimoiy tafakkurini qanday shakllantirishiga yaqqol dalildir.

Bugungi globallashuv va virtual muloqot jadal rivojlangan davrda til va tafakkur munosabati yanada murakkablashmoqda. Yoshlarning ijtimoiy tarmoqlardagi qisqa va tezkor xabarlashuv uslubi ularning fikrlash doirasiga ham ta’sir ko‘rsatmay qolmayapti. Fikrning sayozlashishi yoki til qoidalariga e’tiborsizlik, o‘z navbatida, mantiqiy fikrlash tizimining ham ma’lum ma’noda to‘g‘ri shakllanmasligiga olib kelishi mumkin. Shuning uchun til madaniyatini asrash va rivojlantirish, aslida, millatning sog‘lom, teran va go‘zal fikrlash qobiliyatini asrash demakdir.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, til va tafakkur bir-birini taqozo etuvchi, o‘zaro uzviy bog‘liq bo‘lgan ikki tomonlama murakkab hodisadir. Ularni bir-biridan mutlaqo ajratib bo‘lmaydi: tilsiz tafakkur shaklsiz va ko‘rinmas ichki dunyo, tafakkursiz til esa ma’nosiz va jonsiz tovushlar yig‘indisidir. Til inson fikrini nafaqat tashqi dunyoga ifodalaydi, balki uni tartibga soladi, tizimlashtiradi va doimiy ravishda rivojlantiradi.

Oliy ta’lim muassasalarida va ilmiy doiralarda til hamda lisoniy ong muammolarini izchil o‘rganish kelajakda jamiyatimiz a’zolarining madaniy va intellektual salohiyatini oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Ona tilimizning sofligini saqlash va uning boy imkoniyatlaridan to‘g‘ri foydalanish har birimizning teran fikrlashimiz va barkamol shaxs bo‘lib yetishishimizning asosiy garovidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Akbarov A. (2015). O‘zbek tili grammatikasi. Toshkent: Fan.
2. Karimov B. (2018). Til taqqoslash asoslari. Toshkent: Universitet Nashriyoti.
3. Mahmudov N. (2017). Nutq madaniyati va davlat tili. Toshkent: G‘afur G‘ulom nashriyoti.
4. Mengliyev B. (2020). Hozirgi o‘zbek tili: Lingvistik tahlil. Toshkent: Mumtoz so‘z.
5. Tojiyev Yo. (2019). O‘zbek tili stilistikasi va nutq madaniyati. Toshkent: Fan va texnologiyalar.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.